

USŁUGI W DZIELNICACH PERYFERYJNYCH POLSKICH MIAST – WSPÓŁCZESNE TENDENCJE

Franciszek Kłosowski

Katedra Geografii Ekonomicznej, Uniwersytet Śląski w Sosnowcu

Wstęp

Od zainicjowania w Polsce procesu transformacji w 1989 r. minęło już ponad 20 lat. W tym czasie dokonały się wielkie zmiany we wszystkich dziedzinach życia. Nie ulega jednak wątpliwości, że w centrum tych zmian znalazły się przede wszystkim miasta. W nich bowiem koncentruje się życie polityczne, społeczne i gospodarcze Polski. Wyrazem zainteresowania badaczy szerokim spektrum zmian dokonujących się w naszych miastach jest dorobek licznych konferencji, na czele z cyklicznie odbywającymi się: „Konwersatoriami wiedzy o mieście” w Łodzi oraz konferencją „Miasta w okresie przemian” w Opolu.

Wśród wielu ważnych zagadnień bez wątpienia do bardziej istotnych należą kwestie związane z gospodarką, gdyż dotyczą one podstawy bytu mieszkańców, a tym samym także miast. W obrębie gospodarki szczególna rola przypada usługom, które stanowią współcześnie główną bazę ekonomiczną miast, skupiając większość pracujących i podmiotów gospodarczych (REGON), ale nie tylko. To przecież usługi zaspokajają większość jakże zróżnicowanych potrzeb (społecznych, bytowych, porządkowych, kulturalnych itd.) jego mieszkańców, decydując o ich poziomie i jakości życia tych społeczności.

Problematyka usług w kontekście badań miast zajmuje coraz bardziej poczesne miejsce, czego przykładem są chociażby kompleksowe badania usług w Łodzi (Dzieciuchowicz, 2005, 2006, 2009). Są to jednak głównie prace analityczne, odnoszące się

do rozmieszczenia usług (zwykle wybranych działalności lub ich grup) w pojedynczych miastach. I chociaż w tym kontekście wybrane usługi, wybrane miasta) podejmowane są pewne próby o charakterze syntezy – wyodrębnienia pewnych etapów, faz zmian w usługach czy tendencji lokalizacyjnych (Wilk, 2001; Kaczmarek, Kaczmarek, 2006; Kaczmarek, Szafranski, 2008; Gwosdz, Sobala-Gwosdz, 2008), to do wyjątków należą prace traktujące zarówno o całości usług, jak i odnoszące się do ogółu miast (Jelonek, 1994; Kłosowski, w druku).

Należy jednak zdawać sobie sprawę, iż dokonanie tego typu uogólnień jest zadaniem niezwykle trudnym, gdyż:

- zachodzące procesy mogą nie występować we wszystkich miastach,
- w wielu przypadkach mogą różnić się formą i skalą zmian,
- mogą występować przesunięcia czasowe, od momentu zainicjowania określonego typu zmian do chwili ich szerszego upowszechnienia.

Z reguły prekursorami nowych tendencji lokalizacyjnych w usługach są największe miasta, z Warszawą na czele. Następnie, na zasadzie dyfuzji innowacji, przechodzą one do mniejszych miast, chociaż, ze względu na szereg uwarunkowań związanych m.in. z popytem na usługi, a tym samym ograniczoną ekonomiczną opłacalnością niektórych inwestycji (usług rynkowych), w wielu przypadkach procesy te nie docierają do grupy małych miast.

Mimo tych problemów, wobec dosyć licznych publikacji odnoszących się do różnych miast oraz na podstawie własnych badań i obserwacji, autorowi wydaje się, iż warto podjąć próbę pewnych uogólnień dotyczących zmian tendencji lokalizacyjnych usług w polskich miastach w ostatnich 20 latach. Pierwszą próbą autora w tej dziedzinie było opracowanie dotyczące wspomnianych wyżej tendencji, ale tylko w odniesieniu do części śródmiejskich miast (Kłosowski, w druku). Natomiast niniejsze opracowanie jest próbą periodyzacji i charakterystyki zmian zachodzących w dzielnicach peryferyjnych oraz zasygnalizowania przewartościowań w zakresie roli tych części miast w zagospodarowaniu usługowym.

Usługi w dzielnicach peryferyjnych do 1989 r.

Na rozmieszczenie usług w przestrzeni miasta wpływ wywarło wiele różnorodnych czynników. Rozwój historyczny sprawiał, że część śródmiejska zawsze odgrywała pod tym względem najważniejszą rolę (administracyjną, mieszkaniową, kulturalną, komunikacyjną itd.), czego konsekwencją było stałe rozrastanie się tam usług i to zarówno w ujęciu ilościowym (liczba placówek), jak i jakościowym (ich struktura, znaczenie, oddziaływanie). Rozwój usług w częściach peryferyjnych miast był znacznie wolniejszy i najczęściej ograniczał się do placówek o charakterze podstawowym, a tym samym o oddziaływaniu lokalnym (obejmującym dzielnicę lub kilka sąsiednich dzielnic). W tych dzielnicach peryferyjnych zdarzały się także lokalizacje usług wyspecjalizowanych czy wyższego rzędu, a tym samym także o znacznie szerszym

oddziaływaniu, jednak był to niewielki odsetek ogółu placówek. I chociaż – zwłaszcza w dużych miastach – liczba placówek usługowych we wszystkich dzielnicach peryferyjnych mogła być nawet zbliżona do tej w śródmieściu, to jednak różnice w strukturze placówek oraz w ich oddziaływaniach sprawiały, że to właśnie śródmieście odgrywało rolę centrum usługowego miasta.

Oczywiście wśród dzielnic peryferyjnych występowały duże różnice w wyposażeniu usługowym. Tym niemniej wydaje się, iż decydujące znaczenie w rozwoju usług w dzielnicach peryferyjnych miały:

- funkcje dzielnicy,
- potencjał demograficzny,
- wielkość dzielnicy (obszar),
- położenie w stosunku do dzielnicy centralnej,
- usytuowanie dzielnicy w stosunku do głównych tras komunikacyjnych,
- siły czynników rozwojowych,
- charakter zabudowy,
- czynnik czasu.

Im siła oddziaływania tych czynników była większa, a czas dłuższy, tym usługi osiągały wyższy poziom rozwoju. W tym kontekście, w odniesieniu do części peryferyjnej miast, wyróżnić można przynajmniej trzy zasadnicze typy obszarów o zróżnicowanych cechach w zakresie rozwoju usługowego:

typ pierwszy – to dzielnice, które wykształciły się w długim okresie czasu (przynajmniej od początków XX w.), charakteryzują się one znacznym skupieniem ludności oraz zazwyczaj własnymi czynnikami rozwojowymi (np. związanymi z zakładami przemysłowymi). Sprzyjało to wykształceniu się tam bazy usługowej. Oczywiście stopień jej rozwoju był w poszczególnych dzielnicach bardzo różny. Generalnie, usługi miały tu przede wszystkim charakter podstawowy (edukacja, ochrona zdrowia, usługi bytowe, handel), ale pojawiały się także placówki o wyższej randze. Przykładem mogą być niektóre dzielnice w Warszawie, np. Ochota – posiadająca nie tylko rozbudowane usługi, lecz także usługi wyższego rzędu (m.in. teatr). Niektóre z nich w przeszłości stanowiły odrębną jednostkę administracyjną (miasto) i padły „ofiarą” rozwoju przestrzennego szybciej rozwijającego się sąsiedniego miasta, jak miało to miejsce np. z Szopienicami w Katowicach czy Podgórzem w Krakowie.

typ drugi – to „blokowiska”, które w polskich miastach zaczęły powstawać w okresie powojennym, szczególnie w latach 70. i 80. XX wieku. Była to odpowiedź budowniczych na szybkie tempo urbanizacji i uprzemysłowienia, a tym samym konieczność budowy wielu mieszkań dla nowych mieszkańców miast. Wobec wszechobecnej „gospodarki niedoborów” i innych problemów finansowych, ograniczających zakres inwestycji towarzyszących (mimo istnienia uregulowań normatywnych), „blokowiska” stały się przede wszystkim „miejscami noclegowymi” z bardzo ograniczoną bazą usługową, złożoną wyłącznie z placówek o charakterze podstawowym i do tego realizowaną z dużym opóźnieniem w stosunku

do inwestycji mieszkaniowych. Szczególnie silnie problem ten dotyczył „nowych miast” i dzielnic intensywnie rozwijanych, w których dominowały właśnie osiedla typu „blokowskie”, jak było to chociażby w przypadku Tychów (Kłosowski, 1997). trzeci typ – to dzielnice domków jednorodzinnych. Wobec niewielkiego potencjału demograficznego obszary te z reguły pozbawione były usług lub ich poziom był bardzo niski. Podobny charakter mają także stosunkowo niedawno włączone do miast obszary wiejskie, z tym jednak, że najczęściej posiadają one pewną bazę usługową – szkołę, placówkę ochrony zdrowia czy sklepy.

Zmiany w usługach po 1989 r.

Czynniki zmian

Bez wątpienia „megaczynnikiem”, który zapoczątkował proces przekształceń funkcji usługowej miast, była w Polsce zmiana ustroju społeczno-politycznego i wprowadzenie gospodarki rynkowej (Kłosowski, w druku). To właśnie te procesy zarówno w sposób bezpośredni, jak i pośredni, oddziaływały na dalsze czynniki, do których zaliczyć można:

- powrót renty gruntowej, czego wyrazem są słowa S. Liszewskiego (1997): „rozwoj gospodarki rynkowej przywrócił w miastach znaczenie renty gruntowej, jako głównego organizatora przestrzeni miejskiej. Cena ziemi, która była głównym organizatorem tej przestrzeni w okresie kreowania miasta przemysłowego i wczesnego okresu kapitalizmu, wraca dziś do pierwszoplanowego czynnika kształtowania struktury przestrzennej miast”;
- pojawienie się kapitału zagranicznego, który, dysponując znacznie większymi środkami finansowymi niż podmioty polskie, sytuuje się w bardzo dogodnych lokalizacjach i często podejmuje bardzo duże inwestycje;
- zwiększone możliwości rozpoczęcia własnej działalności gospodarczej, zwłaszcza że w tym sektorze z reguły występowały niższe koszty stworzenia miejsc pracy;
- wzrost znaczenia wskaźników ekonomicznych w działalności usługowej, w tym głównie rentowności (dotyczy to przede wszystkim usług rynkowych, lecz w coraz większym stopniu odnosi się to także do usług nierynkowych);
- politykę władz samorządowych i działania prywatnych właścicieli nieruchomości, zwłaszcza ci ostatni generalnie zainteresowani byli udostępnianiem (sprzedają) swych nieruchomości i lokali na cele usługowe, ze względu na wyższą opłacalność usług w stosunku do wynajmu mieszkań;
- proces restrukturyzacji gospodarki – ograniczenie roli sektora przemysłowego, w tym likwidacje i zwolnienia z wielu zakładów przemysłowych, w sposób naturalny ukierunkowały przepływ siły roboczej do usług,
- wzrost i zmiany struktury potrzeb usługowych społeczeństwa wynikające m.in. ze zmian cywilizacyjnych czy wzrostu zamożności społeczeństwa (a przynajmniej pewnych grup).

Wymienione powyżej czynniki sprawiały, że usługi zaczęły rozwijać się bardzo dynamicznie. Tylko w latach 1995–2009 liczba podmiotów gospodarczych działających w usługach i zlokalizowanych w miastach zwiększyła się o 73% (z 1687,8 tys. do 2807,3 tys.). Dane te nie uwzględniają jednak bardzo dynamicznego pod względem rozwoju usług początkowego okresu transformacji lat 90. XX wieku. Stąd też z pewnością w stosunku do 1989 r. liczba placówek usługowych uległa co najmniej podwojeniu. Znaczną część tego przyrostu „przechwyciły” dzielnice peryferyjne. Wynikało to z jednej strony ze wspomnianego już znacznego niedorozwoju usług w tych częściach miast, a z drugiej strony z dominującego ich udziału w zaludnieniu (w stosunku do śródmieścia). Tym samym charakteryzowały się one szczególnie dużymi potrzebami, które nie były w stanie zaspokoić zlokalizowanych tam placówek.

Periodyzacja i charakterystyka zmian

Generalnie, także dla dzielnic peryferyjnych, właściwa jest periodyzacja rozwoju usług zaproponowana dla śródmieść (Kłosowski, w druku), w której wyróżnić można co najmniej 4 główne okresy:

1. 1989–1990,
2. 1991–1994,
3. 1995–1999,
4. od 2000 r.

Ad. 1. Pierwszy okres dotyczy lat 1989–1990, kiedy to:

- zapoczątkowane zostały zmiany w usługach, które polegały na dynamicznym ich rozwoju – w dużym stopniu żywiłowym, zwłaszcza w odniesieniu do handlu. Najbardziej widocznym i charakterystycznym elementem tego okresu było powstawanie (na wolnych placach, skwerach) licznych targowisk czy bazarów z handlem „stolikowym” (Jelonek, 1994), które skutecznie konkurowały ze sklepami (ze względu na bogatszą ofertę handlową i znacznie niższe ceny). W wielu dzielnicach element ten okazał się bardzo trwały i przetrwał do dnia dzisiejszego, przyjmując jednak bardziej zorganizowane formy (stałe targowiska ze stoiskami),
- rozpoczęły się także zmiany własnościowe, a tym samym zaczęły się pojawiać coraz liczniejsze placówki prywatne (sklepy, punkty usługowe). Proces prywatyzacji i „zderzenie” z regułami wolnego rynku przyczynił się do częstego przebranzawiania tych placówek, zwłaszcza związanych z handlem.

Ad. 2. Kolejne lata 1991–1994 przyniosły bardziej „cywilizowany” rozwój usług w polskich miastach, w którym głównym akcentem były zmiany w trwałych elementach zagospodarowania usługowego. Postępująca prywatyzacja sprawiła, że z jednej strony prywatny kapitał przejmował kolejne placówki uspołecznione (głównie handlowe), ale powstawało także szereg nowych obiektów (zwłaszcza na osiedlach „blokowisk”). Lokowały się one szczególnie w miejscach, które można było zagospodarować łatwo i stosunkowo tanio. Bardzo często miejsca te sąsiadowały z już zagospodarowanymi usługowo obszarami, w tym związanymi z centralnymi częściami dzielnic.

Ad 3. Trzeci okres (lata 1995–1999) był kontynuacją wcześniejszych zmian, ale przy istotnych przewartościowaniach głównych ich akcentów, tj. zmianie z charakteru ilościowego na jakościowy. Choć podstawowe znaczenie w rozwoju usługowym dzielnic peryferyjnych miały usługi podstawowe o charakterze rynkowym i nierynkowym (Dzieciuchowicz, 2005 2006; Winiarczyk-Rażniak, 2008), to jednak dużą rolę odegrał rozwój centrów handlowych i sieci hipermarketów. Te nowe na naszym gruncie obiekty lokalizowane były zwłaszcza w częściach peryferyjnych, wzdłuż głównych tras komunikacyjnych (Więclaw 2000; Kłosowski, 2002; Kaczmarek, Szafranski 2008), w istotny sposób zmieniając oblicze usług (w szczególności handlu) i to nie tylko w odniesieniu do tych części miast. Wobec dużej popularności hipermarketów (zwłaszcza w początkowym okresie, kiedy tych placówek było relatywnie niezbyt wiele) obszary peryferyjne chyba po raz pierwszy stały się miejscem tak znacznego skupienia konsumpcji usługowej i oddziaływania wykraczającego poza dzielnicę lokalizacji placówki (Zipser, 2006), obejmując całe miasto, czy nawet przekraczając jego granice.

Różnorodne i selektywnie działające czynniki wpłynęły ponadto na rozwój w dzielnicach peryferyjnych wybranych rodzajów działalności usługowej (Wilk, 2001; Śleszyński, 2002; Kaczmarek, 2008; Kaczmarek, Szafranski, 2008). Wpływ renty gruntowej, a tym samym wzrost stawek najmu pomieszczeń sprawił, że w dzielnicach peryferyjnych szczególnie chętnie lokowały się usługi potrzebujące większej powierzchni czy też placówki nie generujące zbyt wysokich dochodów, dla których dzielnice śródmiejskie stały się zbyt „drogie” (np. usługi bytowe, sklepy spożywcze). Część usług o orientacji konsumenckiej silniej związała się z rozmieszczeniem ludności (usługi naprawcze, sklepy spożywcze, apteki, sklepy wielobranżowe, kwaciarnie, sklepy RTV/AGD), inne zaś, wymagające dobrej dostępności komunikacyjnej, sytuowały się wzdłuż głównych dróg (stacje benzynowe, usługi motoryzacyjne, hurtownie), a te wykazujące pewną uciążliwość dla środowiska lokowały się poza obszarem najintensywniej zagospodarowanym. Stąd wyodrębnić można pewną specjalizację usługową dzielnic peryferyjnych, obejmującą szczególnie usługi motoryzacyjne, naprawcze czy związane z handlem hurtowym (Wilk, 2001; Kaczmarek, 2008). Wymienione czynniki sprzyjają koncentracji pewnych rodzajów usług, zwłaszcza skierowanych do producentów i biznesu. I tak np. G. Micek (2003) w obszarze Krakowa wyodrębnił cztery duże skupienia usług dla przedsiębiorstw, z których trzy leżą właśnie poza częścią śródmiejską. Bez wątplenia ważnymi miejscami koncentracji usług są powstające w największych miastach (zwłaszcza w Warszawie, Wrocławiu, Krakowie) zespoły biurowców coraz częściej lokowanych poza częścią śródmiejską.

Także popularyzacja i upowszechnienie pewnych usług przyczyniły się do pojawienia się placówek, które wcześniej silnie związane były z dzielnicą śródmiejską, np. liceów ogólnokształcących, usług bankowych (oraz ich infrastruktury w formie np. bankomatów) czy niektórych usług kulturalnych (multipleksy) (Ilnicki, 2006, 2009).

Ad. 4. Okres czwarty biorący początek od nowego stulecia przyniósł z jednej strony kontynuację zmian charakterystycznych dla wcześniejszego okresu (ale przy wzroście intensywności niektórych procesów, np. zmian struktury usług), a z drugiej strony

pojawienie się nowych tendencji, w tym zwłaszcza budowy dużych centrów handlowo-usługowo-rozrywkowych, tzw. „galerii” handlowych. Skupiają się one głównie w części śródmiejskiej, ale niektóre z nich zlokalizowano także w dzielnicach peryferyjnych (często w sąsiedztwie dzielnicy centralnej). Bez wątplenia atrakcyjna formuła tego typu placówek przyciąga klientów, stając się współcześnie jednym z głównych miejsc skupień mieszkańców miasta. I tak dla przykładu, największe w województwie śląskim centrum zlokalizowane w dzielnicy Katowice Dąb – Silesia City Center, tylko w 2009 r. odwiedziło ok. 13 mln klientów, czyli statystycznie ujmując, każdy mieszkaniec województwa śląskiego był w nim trzykrotnie. Podobnych centrów w największych miastach Polski jest więcej, m.in. w Warszawie (Galeria Mokotów, Reduta, Blue City, Promenada, Galeria Ursynów), Poznaniu (Galeria Malta), Wrocławiu (Korona), Krakowie (Galeria Kazimierz, Solvay Park, Bonarka City Center) i Gdańsku (Galeria Przymorze).

Po 2000 r. w dzielnicach peryferyjnych realizuje się wiele innych dużych inwestycji o charakterze usługowym, poczynając od w dalszym ciągu powstających biurów, poprzez placówki sportowo-rekreacyjne, po campusy wyższych uczelni, jak ma to miejsce w przypadku Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na „dwie prędkości zmian”. Opisywane powyżej przeobrażania w usługach dotyczą przede wszystkim dużych miast położonych w zachodniej, północnej, środkowej i południowej części Polski. W miastach średnich i małych, a zwłaszcza w Polsce Wschodniej, uwidoczniły się tylko niektóre prezentowane tu elementy. Chociaż i pod tym względem na obszarach tych zachodzą istotne zmiany, jak choćby związane z rozwojem placówek wielkopowierzchniowych. Wobec dyfuzji hierarchicznej obiekty wielkoprzestrzenne pojawiają się w coraz mniejszych miastach, już nie tylko w miastach średnich (co jest regułą), lecz – jak zauważają K. Gwosdz i A. Sobala-Gwosdz (2008) – ich rozwój obserwuje się także w miastach liczących poniżej 20 tys. mieszkańców (obiekty o powierzchni sprzedaży 2000–4500 m²). Tym niemniej współcześnie dla tej wielkości miast bardziej charakterystyczne są supermarkety, których w kraju jest ponad 4 tys. Największą rolę (ok. 1,5 tys. obiektów) odgrywają placówki należące do sieci „Biedronka”.

Różnice między typami dzielnic

Odmienne charakterystyki wyróżnionych typów dzielnic miały wpływ na dokonujące się w nich procesy, chociaż do pewnego stopnia występowało swoiste podobieństwo sytuacji w dwóch pierwszych typach – rozwiniętych usługowo dzielnicach i „blokowskich”. W obu zaznaczał się znaczny rozwój usług. Różnice natomiast odnosiły się do zmian w dotychczasowej sieci placówek usługowych. W przypadku pierwszego typu dzielnic – wobec występowania pewnej bazy usługowej, dokonywały się tu (podobnie jak w śródmieściu) pewne zmiany w istniejących już placówkach – np. podział, ich łączenie, przebranzawianie, wykorzystywanie powierzchni magazynowych placówek (Kłosowski, w druku). W blokowskich wobec niewielkiej liczby placówek usługowych tego typu zmiany odgrywały z reguły niewielką rolę.

Rozwój usług w dzielnicach reprezentujących pierwszy typ był łatwiejszy, choćby ze względu na charakter zabudowy – kamienice stosunkowo łatwo było przystosować do funkcji usługowej, zarówno w części parterowej (fronty budynków, oficyny, podwórza), jak i na wyższych kondygnacjach. Możliwe było także wykorzystanie na cele usługowe np. obiektów o innym przeznaczeniu – magazynów, obiektów przemysłowych. W późniejszym okresie rozwój usług związany był także z usługami lokowanymi w całkowicie nowych obiektach (hipermarkety, supermarkety, biurowce, pawilony itp.). Na osiedlach typu „blokowisk” znacznie trudniej było przystosować pomieszczenia do celów usługowych, a jeżeli już udało się tego dokonać, to dla ograniczonego zakresu działalności (np. gabinety lekarskie, małe placówki handlowe). Zdecydowana większość nowych placówek musiała więc lokować się w nowo budowanych obiektach, najczęściej o charakterze wolno stojących pojedynczych pawilonów czy większych lub mniejszych ich zespołów.

Odmierna sytuacja panowała (i panuje) w dzielnicach domków jednorodzinnych, gdzie niewielkie zaludnienie ogranicza ekonomiczną opłacalność lokalizacji usług, dlatego pod względem usługowym niewiele się w nich zmieniło w stosunku do przełomu lat 80. i 90. XX wieku. Układ ten modyfikowany jest w sytuacji, gdy przez taką dzielnicę przebiega ważna trasa wylotowa z miasta. Ujawnia się wtedy znany z modeli lokalizacji działalności gospodarczej wpływ transportu i infrastruktury drogowej, powodując wzrost gęstości zagospodarowania usługowego w sąsiedztwie tych dróg (Kłosowski, Runge, 1999).

Biorąc pod uwagę zaprezentowane powyżej uwarunkowania, znacznie lepiej rozwinęły się usługi w ukształtowanych dzielnicach – typu pierwszego (zwłaszcza tych sąsiadujących ze śródmieściem), niż w przypadku obszarów wielkich blokowisk – dzielnic typu drugiego. Najslabiej pod tym względem wypadają peryferyjne dzielnice budownictwa jednorodzinnego. Zróżnicowanie to dobrze widoczne jest w Krakowie (Winiarczyk-Raźniak, 2008), gdzie wskaźniki gęstości i nasycenia usług z reguły osiągały wysokie wartości dla obrzeża centrum (w niektórych przypadkach wyższe niż w dzielnicach centralnych – np. w przypadku handlu żywnością), by następnie ulegać znacznemu obniżeniu w obszarach wielkich osiedli mieszkaniowych, a zwłaszcza w strefie przedmiejskiej. Chociaż, jak wykazują badania J. Dzieciuchowicza (2005) dla Łodzi, wysokim potencjałem i dużą gęstością placówek reprezentujących usługi rynkowe (na poziomie strefy centralnej) charakteryzują się także położone w strefie peryferyjnej duże, powojenne zespoły wielorodzinnego budownictwa mieszkaniowego.

Wnioski

Nowe tendencje lokalizacji usług po 1989 r. zmieniły zarówno układ przestrzenny placówek reprezentujących ten sektor gospodarki, jak i ich charakter oddziaływania. Co prawda, śródmieście nadal odgrywa główną rolę usługową w polskich miastach (pod względem ilościowym, a zwłaszcza w aspekcie jakościowym), jednak

w ostatnich 20 latach niepomniernie wzrosła rola dzielnic peryferyjnych. Coraz bardziej zbliżają się one do śródmieść pod względem ogólnej liczby zlokalizowanych placówek czy ich gęstości (Szymańska, 2002; Dominiak, 2006; Micek, 2003). Zaciera się także różnica pomiędzy śródmieściem a dzielnicami peryferyjnymi w zakresie samej struktury usług, gdyż coraz częściej na peryferiach spotkać można usługi, które jeszcze kilkanaście lat temu „zastrzeżone” były dla dzielnic śródmiejskich. Jednocześnie w przypadku niektórych rodzajów usług (m.in. motoryzacyjnych, naprawczych, handlu hurtowego) dzielnice peryferyjne stanowią wręcz główne miejsce ich lokalizacji w przestrzeni miejskiej, dzięki czemu przestały one pełnić jedynie funkcje o charakterze lokalnym (dotyczy to szczególnie dzielnic sąsiadujących ze śródmieściem). A zatem usługi – co prawda ze znacznym opóźnieniem – „podążyły” za mieszkańcami przemieszczającymi się w przestrzeni miejskiej w kierunku dzielnic peryferyjnych. W konsekwencji dla większości mieszkańców dokonała się znaczna poprawa dostępności przestrzennej i czasowej usług.

Zaprezentowane powyżej tendencje odnoszą się przede wszystkim do dużych i średnich miast. W małych miastach dominująca rola części śródmiejskiej oraz ograniczona efektywność ekonomiczna wielu inwestycji zmniejsza możliwości większego rozwoju usług w częściach peryferyjnych miast (dzielnic domków jednorodzinnych). Sytuację tę może modyfikować układ komunikacyjny miasta, przyczyniając się np. do skupienia usług wzdłuż głównych tras wylotowych.

Literatura

- Dominiak J., 2006, *Struktura przestrzenna komercyjnych usług dla biznesu w aglomeracji poznańskiej*, [w:] J. Słodczyk, R. Klimek (red.), *Przemiany przestrzenni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 53–62.
- Dzieciuchowicz J. (red.), 2005, *Usługi rynkowe w Łodzi w dobie transformacji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J. (red.), 2006, *Usługi nierynkowe w przestrzeni miejskiej Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J. (red.), 2009, *Usługi dla producentów i biznesu w przestrzeni wielkomiejskiej. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Gwosdz K., Sobala-Gwosdz A., 2008, *Geografia hipermarketów w Polsce: strategie lokalizacyjne firm i ich skutki przestrzenne*, *Przeł. Geogr.*, z. 4, s. 515–539.
- Ilnicki D., 2006, *Usługa bankomatowa jako nowe zjawisko w starej przestrzeni*, [w:] XIX Konferencjum Wiedzy o Mieście. Nowe przestrzenie w mieście ich organizacja i funkcje, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 287–302.
- Ilnicki D., 2009, *Przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju usług w Polsce. Teoretyczne i praktyczne uwarunkowanie badań*, *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 11, Wrocław.

- Jelonek A., 1994, *Zmiany w lokalizacji usług w regionie miejskim w okresie transformacji*, [w:] Kaczmarek J. (red.), VII Konwersatorium Wiedzy o Mieście. *Region miejski. Centrum a peryferia w okresie transformacji politycznej, gospodarczej i społecznej*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 39–44.
- Kaczmarek U., 2008, *Usługi komercyjne w Poznaniu – struktura przestrzenno-funkcjonalna*, [w:] A. Rochmińska (red.), *Theoretical and Empirical Researches on Services during Socio-Economic Changes*, Space–society–economy, nr 8, Department of Space Economy and Spatial Planning, University of Łódź, Łódź, s. 79–93.
- Kaczmarek T., Kaczmarek U., 2006, *Stara i nowa przestrzeń handlowa Poznania*, [w:] I. Jażdżewska (red.), XIX Konwersatorium Wiedzy o Mieście. *Nowe przestrzenie w mieście ich organizacja i funkcje*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 221–230.
- Kaczmarek T., Szafranski T., 2008, *Poziom rozwoju i struktura przestrzenna handlu detalicznego w Poznaniu*, [w:] A. Rochmińska (red.), *Theoretical and Empirical Researches on Services during Socio-Economic Changes*, Space–society–economy nr 8, Department of Space Economy and Spatial Planning, University of Łódź, Łódź, s. 95–110.
- Kłosowski F., 1997, *Kształtowanie się infrastruktury społecznej w miastach intensywnego rozwoju*, *Czas. Geogr.*, z. 3–4, s. 311–326.
- Kłosowski F., 2002, *Hipermarkety w przestrzeni handlowej miast aglomeracji katowickiej*, [w:] J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 373–381.
- Kłosowski F., *Współczesne tendencje lokalizacji usług w częściach śródmiejskich polskich miast*, Uniwersytet Opolski, Opole, w druku.
- Kłosowski F., Runge J., 1999, *Usługi w przestrzeni miejskiej na przykładzie Cieszyna*, [w:] J. Kaczmarek (red.), XII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, *Przestrzeń miejska jej organizacja i przemiany*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 21–29.
- Liszewski S., 1997, *Miasto w centrum zainteresowań geografa*, [w:] J. Kaczmarek (red.), IX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, *Współczesne przemiany struktur przestrzennych dużych miast*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 7–19.
- Micek G., 2003, *Układ przestrzenny usług dla przedsiębiorstw w Krakowie*, [w:] I. Jażdżewska (red.), XVI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, *Funkcje metropolitalne i ich rola w organizacji przestrzeni*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 147–157.
- Szymańska W., 2002, *Rozmieszczenie usług w przestrzeni miasta w świetle atrakcyjności inwestycyjnej na przykładzie Słupska*, [w:] I. Jażdżewska (red.), XV Konwersatorium Wiedzy o Mieście. *Współczesne formy osadnictwa miejskiego i ich przemiany*, Katedra Geografii Miast i Turystyki Uniwersytetu Łódzkiego, Komisja Geografii Osadnictwa i Ludności PTG, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 201–208.

- Śleszyński P., 2002, *Rozkład przestrzenny działalności gospodarczej w aglomeracji warszawskiej*, Przegl. Geogr., t. 75, z. 3, s. 403–432.
- Wilk W., 2001, *Czynniki lokalizacji i rozmieszczenie wybranych usług w Warszawie*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Winiarczyk-Rażniak A., 2008, *Wybrane usługi a jakość życia mieszkańców w regionie miejskim Krakowa*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Więclaw J., 2000, *Nowe centra handlowe w strukturze przestrzenno-funkcjonalnej Krakowa*, [w:] I. Jażdżewska (red.), XIII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, *Miasto postsocjalistyczne. Organizacja przestrzeni miejskiej i jej przemiany*, Katedra Geografii Miast i Turyzmu Uniwersytetu Łódzkiego, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź, s. 175–177.
- Zipser W., 2006, *Usługi wielkopowierzchniowe a zachowania przestrzenne mieszkańców dużych miast (na podstawie wrocławskich obserwacji)*, [w:] J. Słodczyk, R. Klimek (red.), *Przemiany przestrzeni miast i stref podmiejskich*, Uniwersytet Opolski, Opole, s. 63–79.

